

ÇEVRE HAKKI VE YARGISAL DENETİM: ANAYASA MAHKEMESİ VE DANIŞTAY KARARLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Environmental Right And Judicial Review: An Evaluation On The Decisions Of The Constitutional Court And The Council Of State

<https://doi.org/10.54429/seyad.1449495>

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Mehri TUFAN

Doktora Öğrencisi,
Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı
mehri.tufan@ogr.sakarya.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-1390-3626
Sakarya/Türkiye

Ferruh TUZCUOĞLU

Prof. Dr.
Sakarya Üniversitesi,
Siyasal Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü,
tuzcuoglu@sakarya.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-0319-9396
Sakarya/Türkiye

Atıf / Citation

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar
Merkezi, Sakarya/TÜRKİYE

Center for Political, Economic and Social
Research, Sakarya/TURKEY

Tufan, Mehri - Tuzcuoğlu, Ferruh. "Çevre Hakkı ve Yargısal Denetim: Anayasa Mahkemesi ve Danıştay Kararları Üzerine Bir Değerlendirme". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2024), 32-57.

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 08.03.2024

Kabul Tarihi: 06.06.2024

Yayın Tarihi: 30.06.2024

Çevre Hakkı ve Yargısal Denetim: Anayasa Mahkemesi Ve Danıştay Kararları Üzerine Bir Değerlendirme

Özet

Bu çalışmada, Türkiye’de çevre hakkının anayasal konumu ve yargısal uygulaması, özellikle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 56. maddesi ışığında incelenmiştir. Literatür taraması yöntemiyle yürütülen araştırmanın temel amacı, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi kararları aracılığıyla çevre hakkının Türkiye’deki pratikteki işleyişini analiz etmektir. Çalışma, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki potansiyel çelişkileri ve bu çelişkilerin yargısal kararlarda nasıl ele alındığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma, Yüksek Mahkemelerin çevre hakkına ilişkin yaklaşımlarını ve çevre-ekonomi tercih ikileminin yargısal kararlara yansımalarını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu bağlamda, çevrenin korunmasına yönelik yargısal hükümlerde yapılan vurgular, kararların içeriği ve bu kararların çevre politikaları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma, çevre hakkının yasal temellerini ve yargısal boyutunu derinlemesine inceleyerek, Türkiye’deki çevre hukuku pratiğine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bulguları, çevre hakkının anayasal güvencelerinin yanı sıra, yargısal kararların çevre koruma çabalarına sağladığı katkıları göstermektedir. Ayrıca, ekonomik gelişme ile çevre koruma arasında kurulan denge ve bu dengenin yargısal süreçlerde nasıl işlediği üzerinde durulmuştur. Çevre hakkının uygulaması ve korunması konusunda Danıştay ve Anayasa Mahkemesi’nin tutumları, çevre hukukunun geleceği açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmanın, Türkiye’deki çevre hukuku alanındaki boşlukları ve geliştirilmesi gereken alanları ortaya koyarak, çevre koruma politikalarının güçlendirilmesine ve çevre hakkının daha etkili bir şekilde korunmasına yardımcı olabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Çevre, Çevre Hakkı, Çevrenin Korunması, Yüksek Yargı Kararları

Abstract

In this study, the constitutional position and judicial implementation of the environmental right in Turkey have been examined, particularly in consideration of Article 56 of the Constitution of the Republic of Turkey. The main objective of this literature review-based research is to analyze the practical functioning of the environmental right in Turkey through the decisions of the Council of State and the Constitutional Court. The study aims to reveal the potential contradictions between economic growth and environmental sustainability and how these contradictions are addressed in judicial decisions. The research thoroughly examines the approaches of the Supreme Courts regarding environmental rights and the reflection of the environment-economy preference dilemma on judicial decisions. In this context, the emphasis in judicial provisions on environmental protection, the content of the decisions, and the effects of these decisions on environmental policies were examined. The study aims to illuminate the practice of environmental law in Turkey by thoroughly examining the legal foundations and judicial aspects of environmental rights. The findings of the study show the contributions of judicial decisions to environmental protection efforts, as well as the constitutional guarantees of the right to the environment. Additionally, the balance established between economic development and environmental protection and how this balance operates in judicial

processes is emphasized. The attitudes of the Council of State and the Constitutional Court regarding the implementation and protection of environmental rights provide important clues for the future of environmental law. Consequently, it is assessed that this study can contribute to the enhancement of environmental protection policies and the more effective safeguarding of environmental rights by identifying gaps and areas requiring improvement in the field of environmental law in Turkey.

Key Words: Human Rights, Environment, Environmental Right, Environmental Protection, Cort Decisions

JEL Codes: Q56, Q58, K32

Giriş

Çevrenin korunmasına ilişkin anayasal düzenlemelerin tasnifinde önemli bir rol üstlenen Çevre hakkı, çevrenin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan temel bir haktır. Bu hak, en temel insan hakkı olan yaşam hakkıyla bağlantılıdır. Bu nedenle, bireyin fiziksel ve zihinsel sağlığı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Çevre hakkı, 1972 yılında Stockholm’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı ile uluslararası ve ulusal metinlere girmiş ve çevrenin korunmasında en temel hukuksal argüman haline gelmiştir. Ülkemizde ise 1982 Anayasası ile anayasal bir hak olarak tanınmıştır.

Üçüncü kuşak haklar arasında bulunan çevre hakkı, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında, üçüncü dünya ülkelerinin etkisiyle gündeme gelmiştir. Bu yüzden gelişimi çok eski yıllara dayanmayan çevre hakkını yeni bir hak olarak ifade etmek mümkündür (Abdulahkimoğulları vd., 2011, 65).

Bu hakkın hayata geçirilmesi, bireyler ve tüm kurumların -devletler de dahil olmak üzere- birlikte çalışmasına bağlıdır. Çünkü hakların etkin bir şekilde güvence altına alınması, hak sahiplerinin aynı zamanda çevrenin korunmasında sorumluluk almasını zorunlu kılmaktadır (Cullet, 2005, 33). Çevre hakkı, son yıllarda uluslararası belgelere, ulusal anayasalara girmiş ve çevrenin korunmasında en temel hukuksal argüman haline gelmiştir. Çevreyle ilgili karşılaşılan sorunlar, mücadelede birey ve toplulukların birlikte hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, 1972 yılındaki Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nın çevre hakkının bir insan hakkı olarak uluslararası ve ulusal metinlere girmesinde çok büyük katkısı olmuştur (Sommer, 2019, 171). Uluslararası konferanslar, ulusal ve uluslararası örgütlenmeleri takip ederek, ülkelerin anayasaları ve hukuk sistemleri gibi konularda çevreyle ilgili geniş bir perspektif sunmaya başlamıştır. Uluslararası alanda ve pek çok ülkede artan kamu ilgisi sonucunda çevre politikaları öne çıkmış, bu da politika ile çevre arasındaki ilişkiyi daha belirgin hale getirmiştir. Stockholm Konferansı’nda kabul edilen sonuç bildirisinde, “İnsanın onurlu ve iyi bir yaşam sürmesine olanak tanıyan kaliteli bir çevre, özgürlük, eşitlik ve tatmin edici yaşam koşulları temel bir hakkına” atıfta bulunularak, çevre hakkı bir insan hakkı kapsamında tanımlanmıştır. Ayrıca bu konferansta çevrenin korunmasının kaçınılmaz olduğuna da vurgu yapılmıştır (Topçuoğlu, 1998, 35-37).

Bu bağlamda 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, çevrenin birçok ülkenin anayasasında yer almasını ve anayasal düzeyde korunmasını teşvik etmiştir. Anayasamız ise, sağlıklı bir çevrede yaşamayı, bir insan hakkı olarak öngörmüştür (1982 Anayasası, Madde 56).

Stockholm Konferansı'ndan 20 yıl sonra Rio Dünya Zirvesi Konferansı düzenlenmiştir. Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi, devletlerarasındaki iş birliğini düzenlemek için belirlenen prensipler ve kararları belirlemiştir. (Duru, 1997, 613). Bu konferansta çevrenin ve çevre hakkının, herkesin sorunu olduğuna, devletlerin güdümüne bırakılamayacağına vurgu yapılmıştır (Topçuoğlu, 1998, 38). Ayrıca, Rio Bildirgesinin 10. ilkesi ile çevre hakkına ilişkin üç ana hak olarak bilinen "bilgi edinme hakkı", "katılım hakkı" ve "başvuru hakkı" gibi haklara yer verilmektedir (Güldoğan, 2008, 57). Rio Bildirgesi'nde vurgulanan önemli bir ilke, sürdürülebilir ve dengeli kalkınmanın merkezinde insanın yer aldığı ve insanın sağlıklı bir yaşam sürme hakkının doğayla denge içinde tanındığıdır. Bu yaklaşım, çevre hakkının temel prensipleriyle uyumsuz olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Çünkü söz konusu anlayış, insan odaklı bir perspektife sahiptir ve doğanın bütün unsurlarını eşit şekilde değerlendirmemektedir. Ek olarak, belirtilmelidir ki, bu konferans hukuki açıdan bağlayıcı bir nitelik taşımamaktadır. (Özdek, 1993, 79).

Ülkemiz, 1970'lerden itibaren çevre sorunlarıyla tanışmış ve anayasal düzenlemeler açısından en önemli adım, 1982 yılında Anayasamızın "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümündeki 56. madde ile atılmıştır. Bu madde ile çevre hakkı mevzuatımıza girmiş ve anayasal bir hak olarak "çevre koruma" kavramı gelişmeye başlamıştır. Böylelikle 1982 Anayasası, çevre koruma görevini üstlenen ve aynı zamanda insan haklarına odaklanan anayasalar arasında kendine bir yer edinmiştir. Bu madde, açıkça çevre hakkına atıfta bulunmamakla birlikte, diğer temel haklar arasında özellikle yaşam hakkıyla ilişki kurarak, çevre hakkına "dolaylı" bir düzenleme sunmaktadır (Gürseller, 2008, 200).

Ülkemizde çevre hakkını korumaya yönelik yasal düzenlemeler yapılmış olmakla birlikte, bu düzenlemelerin uygulanmasında ekonomik esnekliklerin sağlanması amacıyla belirli zayıflıklar göze çarpmaktadır. Yasaların çevre ihlallerini önleme amacıyla

getirilmiş olmasına rağmen, ekonomik güçlenmeyi destekleme amacıyla bırakılan esneklik payları, bazı durumlarda çevresel koruma hedeflerini zayıflatabilmektedir.

Bu çalışma, bir insan hakkı olarak çevre hakkının Türkiye'deki anayasal konumunu değerlendirmekte ve çevre-ekonomi tercih ikileminde çevre davalarında alınan kararların çevrenin korunmasına etkilerini tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda öncelikle çevre hakkına yönelik temel açıklamalara yer verilmekte, daha sonra Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın çevre hakkını değerlendirme yöntemi, hakkın özüne yaklaşımı ve hakkın anayasal niteliğine ilişkin değerlendirmeleri ele almaktadır. Çalışmanın sonunda ise çevre hakkını korumak bağlamında, çevre-ekonomi tercih ikileminin yargı kararlarına nasıl yansdığı sorusu yanıtlanmaya çalışılmaktadır.¹

1. Çevre Hakkı Kavramı ve Çevre Hakkının Meşruluğu

Çevre sorunlarına yönelik arayışların en önemli sonuçlarından biri, çevrenin hukukun bir öznesi haline getirilmesi konusunda sağlanan uzlaşmadır. Bu gelişmenin beraberinde getirdiği kavramlardan biri, literatürde geniş bir tartışma alanı açan "çevre hakkı" kavramıdır.

İnsan yaşamı açısından çevrenin korunması önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, insan haklarının temelinde yer alan insan değerine uygun olmayan bir çevrede yaşamaya zorlanması, insan onuruna aykırı bir durumu ifade etmektedir. Bu çerçevede çevre hakkının insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Ekolojik dengeye saygılı bir yaşam alanı hakkı, çevre hakkı olarak kabul edildiğinde, çevre hakkının odak noktasını bu aşamada insan yaşamının sürdürülmesi oluşturur (Özdek, 1993, 85-86). Konusu itibariyle de, çevrenin hakkını güvence altına alan ulusal en üst hukuk normu olan anayasaya ihtiyaç vardır. Ayrıca, Çevre Hukuku'nun temelini oluşturan değerler ve çevre hakkı güvenceleri, hukuk ve diğer disiplinler arasındaki ilişkileri bütüncül bir perspektifle ele almayı zorunlu kılmaktadır. Çevre hakkının kapsamına, bağımsız ve devredilemez bir hak düzeyinde hukukun bir parçası olup olmadığına yönelik tartışmalar söz konusu olmuştur (Lewis, 2012, 44). Bu tartışmalar

¹ Çalışma kapsamında, Türkiye'deki çevre hakkı koruma tedbirlerinin yargısal açıdan değerlendirilmesi amaçlanmış olup, bu bağlamda Türkiye dışındaki çevre hakkı gelişmeleri, uygulamalar ve çevre koruma için yapılan idari düzenlemeler çalışmanın dışında bırakılmıştır, zira bu unsurların, çalışma alanının odak noktasını yitirebileceği düşünülmüştür.

beraberinde; çevrenin korunması ve sağlıklı bir çevrede yaşamaya yönelik hakların, hukukun bir öznesi olarak idari ve adli makamlarca gözetiliyor mu, yoksa sadece bir talep olarak mı kaldığı sorusunu akla getirmektedir. Hukuk normlarının temelinde talepler yatmaktadır. Talep edilen her hak, toplumsal bir çıkar çatışmasının göstergesidir (Kaboğlu, 1991, 39-45).

Bu çatışmanın artmasıyla, mesele taraflarının ötesine geçerek toplumsal bir nitelik kazanır. İlgili grupların, sivil toplum kuruluşlarının ve sosyal hareketlerin dahil olduğu faaliyetler, hukuki sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sağlar. Hak talebi, süreç içinde evrilen ve hukuk tekniği aracılığıyla normatif bir form hale gelen bir olgudur (Kaboğlu, 1991, 39-45). Kaboğlu, çevre hakkının tarihsel gelişimini anlatırken, sanayileşmenin çevreye verdiği zararın toplumsal bir gerilim kaynağı olduğunu, insanların temiz bir çevrede yaşamak istemesinin çevreci gruplardan daha geniş bir kitleyi harekete geçirdiğini ve bu sayede çevre bilincinin arttığını belirtmektedir. Ayrıca, Hak iddiasının yasal bir düzenlemeye dönüştürülmesi, var olan yasal mevzuatla uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Diğer bir ifadeyle, yeni haklar, mevcut olanları tamamlayıcı bir özellik göstermelidir. Ancak, çevre hakkı ile mülkiyet hakkı arasında çatışmaların meydana gelmesi muhtemeldir. Çevre hakkının bireysel yararı aşan bir şekilde kamu yararını ön planda tutma özelliği, esasında çeşitli hak kategorileri arasında paylaşılan bir temel ve ortak bir anlaşma platformu oluşturmaktadır. Sonuç olarak, bir hak iddiasının hukuki bir norm haline gelebilmesi adına, gerekli ölçüde biçimsel bir dönüşüm geçirmesi zorunludur. Bu, arzulanan hakkın resmi hukuk kuralları tarafından tanınması ve konu, özne, teminat gibi unsurların net bir şekilde belirlenmesi ile gerçekleşebilir. Bu perspektiften bakıldığında, çevre hakkının pozitif hukuk tarafından tanınması, yani birçok ülkenin anayasasında yer bulması, dönüşüm sürecini hızlandırmakta ve normatif bir statü kazandırmaktadır (Olgun - Işık, 2017, 37).

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, çevre hakkının araçları olan (bilgi edinme, katılma, başvuru hakkı) çevresel usuli haklar (May, 2013, 32), uluslararası ölçekte alınan kararlar da (Stockholm ve Rio Konferansı, Aarhus ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) çevre hakkının meşruiyetini, etkinliğini artırmada önemli argümanlardır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde çevrenin korunması özel bir hükümlerle düzenlenmemesine rağmen, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, insan hakları bakış

açısından çevre hakkının ilerlemesine ve güçlendirilmesine dair önemli destekte bulunmuştur. Mahkeme, çevrenin korunmasını toplumun genel menfaatine bir katkı olarak görmüş, sözleşmede belirtilen çeşitli hak ve özgürlükleri, bireyin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını koruyacak şekilde yorumlamış ve bireyin bu hakkını etkin bir şekilde kullanabilmesi için çeşitli teminatlar sağlamıştır (Duymaz, 2012, 121).

2. Çevre Hakkının Türkiye'deki Anayasal Konumu ve Yargı Kararlarındaki Yansımaları

1982 Anayasası'nın 56. maddesinde özellikle, diğer bazı maddelerinde dolaylı olarak çevresel haklara atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla Anayasada çevreyle ilgili düzenlemelerin varlığı, çevre konusunun anayasa hukuku alanına dahil edilebileceğini göstermektedir. Şirin'in belirttiği üzere çevre, sadece anayasada kendisiyle ilgili hakların yer almasından dolayı anayasa hukukunun konusu değildir. Bunu insan merkezci (antroposentrist) yaklaşımın ötesine geçerek hukuksal bir bakış açısıyla cevaplayabiliriz. Hukukta devlet, Alman hukukçu Jellinek'ten bu yana üç öge öğretisi (ülke, insan topluluğu ve siyasal iktidar) ile açıklanır. Anayasa hukuku geleneğinde, ilk olarak "devlet otoritesi" ve bu otoritenin yasama, yürütme, yargı dallarında tezahür etmesi; ikinci olarak ise "insan hakları" meselesi öncelikli olarak ele alınmıştır. Temel bir bileşen olarak kabul edilen "ülke unsuruna" genellikle vatan ve millet kavramlarının heyecan verici anlatımında sıkça yer verilmiştir. Ülke ögesinden ulusal bağlam veya mülkiyet topluluğu anlamını dışladığımızda, tek kalan sadece çevredir. Çevre, bu yönüyle anayasa hukukunun da konusudur (Şirin, 2004, 55).

1961 Anayasası, çevre hakkına doğrudan bir düzenleme getirmemiş olmakla birlikte, "Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir" hükmünü kapsayan 49. maddeyi içermektedir. Bu madde, sağlık hakkını kapsayan bir düzenleme olmasına rağmen çevre korumasını da içerecek şekilde yorumlanmıştır (Gürseller, 2008, 202).

1982 Anayasasında ise çevre hakkı anayasada yer alan diğer klasik haklarla (sağlık hakkı, mülkiyet hakkı, kişiliğin korunması vb.) bağlantılı olarak ifade edilmiştir. Anayasamız çevre hakkını; devletin sorumluluğu, vatandaşların yükümlülüğü ve her bireyin sahip olduğu hak olmak üzere üç farklı açıdan ele almıştır. Ancak, çevre hakkının düzenleme şekli, karşılaştırmalı anayasa hukuku açısından değerlendirildiğinde, üç açıdan eksik

kalmaktadır. Devletin sorumlulukları somut bir biçimde belirtilmemiş, vatandaşlara başvuru imkanı sağlanmamış, düzenleme şekli belirsiz kalmış ve herhangi bir yaptırım öngörülmemiştir (Kabaoğlu, 2002, 538). Anayasa'nın çevreyle ilgili en önemli maddesi 56. madde olmakla birlikte, birçok maddesi çevreyi koruyucu hükümler içermektedir. Ayrıca Çevre Kanunu, Belediye Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kıyı Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu çevreyle ilgili başlıca diğer yasal düzenlemeler arasındadır.

Çevre hakkını düzenleyen 56. madde:

Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir

hükmü ile hakkın bileşenlerini net bir şekilde sergilemektedir.

Bu bağlamda, "sağlıklı ve dengeli bir çevre", hakkın temelini teşkil etmektedir. Bu düşünceyi temel alarak, "doğal ve beşeri çevrenin ortaklaşa muhafaza edildiği ve bunun bir yaşam hakkı olarak kabul edilebileceği" ifade edilebilir. Ayrıca, ilgili madde yaşam hakkını, "sağlıklı ve dengeli bir çevre" ile ilişkilendirerek düzenlemiştir. Anayasanın 56. maddesine göre, bu hakkın öznesi "herkes" olarak belirlenmiştir, dolayısıyla her birey "sağlıklı ve dengeli bir çevre" hakkına sahiptir. Semiz'e göre bu hak, devlet ve vatandaşlar tarafından kullanılabilir. Ancak, "herkes" ifadesiyle belirlenen hak sahipleri arasında sadece "vatandaşlar"ın muhatap olarak gösterilmesi, uygun bir düzenleme değildir (Semiz, 2014, 10-11). Bu bağlamda, "vatandaş olmayan" hak sahibi bireyleri de "sorumlu" olarak değerlendirmek mümkün gözükmemektedir (Özdek, 1993, 127-128).

Olgun ve Işık'ın da değindiği üzere Anayasa'da çevre hakkının "sosyal haklar" kategorisinde yer alması, bu hakkın Anayasa'nın 65. maddesinde belirtilen sınırlamalara tabi olabileceği riskini taşımaktadır. Bu bağlamda, "devletin ekonomik ve toplumsal sorumluluklarının hudutlarını çizen bu hüküm"; "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek

mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir” ifadesini kapsamaktadır. İlk olarak; Anayasa'da 2001'de gerçekleştirilen değişiklikle, ilgili madde kapsamında belirtilen "ekonomik dengenin sağlanması" ifadesi, "görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri" ifadesiyle değiştirilmiştir. Böylece bazı durumlarda, iktisadi gerekliliklere göre, sosyal veya çevresel koruma ihtiyaçlarına öncelik tanınabilecektir (Olgun - Işık, 2017, 37). İkinci olarak, “çevrenin iyileştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirliliğinin engellenmesi” konularında 56. madde tarafından devlete yüklenen görevlerin yerine getirilmesi bağlamında, 65. maddenin kısıtlayıcı bir etkisi olabileceğini öne sürmek zor görünmektedir. Bu maddede geçen “finansal kaynakların yeterli olması” kriteri, büyük bütçeli “iyileştirme” ya da “restorasyon” projeleri açısından önem taşımaktadır. Üstelik ilgili madde uyarınca devletin bu konudaki sorumluluklarını tamamen yok saymamakta, ancak daraltmaktadır. Dikkate alınması önemli bir diğer husus ise, 65. maddenin kapsadığı sınırlamanın çevre hakkının muhatabı olarak yalnızca devlete yönlendirilmiş olup, bireylerin sorumluluklarında bir kısıtlama olmamasıdır. Bunun yanısıra, 56. madde, çevre hakkını yaşam hakkıyla ilişkilendirerek, 65. maddenin devletin çevre koruma sorumluluğunu ihmal etmesini meşrulaştırma girişimlerini önemli ölçüde sınırlamaktadır (Güneş, 2014, 87).

1982 Anayasası'nda “çevre hakkı”na dolaylı olarak atıfta bulunan ve bunu düzenleyen maddeler bulunmaktadır. “Mülkiyet hakkının kamu yararına aykırı kullanılmayacağına” dair 35. madde, Anayasa'nın “Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir” hükmünü kapsayan 40. Madde, “kıyı ve sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararının gözetileceğini” hükmeden 43. madde, “devletin, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak, geliştirmek ve erozyonla kaybedilmesini önlemek amacıyla gerekli tedbirleri almasını” ifade eden 44. madde ve “devletin, tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek” amacına yönelik yükümlülüklerini düzenleyen 45. madde (Özdek, 1993, 130-131), planlı şehirleşme, çevresel faktörleri gözetilen bir planlama ve düzenli konut politikasını içermekte, bu konuda devlete belirli sorumluluklar yükleyen 57. madde, “devletin, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlayacağını” belirterek 56. maddedeki çevre kavramına açıklık getiren 63. madde, söz konusu maddeler arasındadır. Ayrıca, “Herkes, bilgi edinme (...) hakkına sahiptir” ve “Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek

kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne yazı ile başvurma hakkına sahiptir” hükümlerini öngören 74. madde de (usûli haklar bağlamında) “çevre hakkı”yla ilişkilendirilebilir.

168. maddede, doğal servet ve kaynakların devletin yönetiminde olduğu, ayrıca bu kaynakların keşfinin ve işletilmesi hakkının devlete ait olduğunu belirtilmektedir. “Devlet ormanlarının mülkiyetinin devrolunamayacağı ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamayacağı” belirtilen 169. maddede, Anayasa, ormanların korunmasına büyük bir önem atfetmekte ve bu koruma görevini doğrudan devlete verdiğini açıkça ifade etmektedir.

1982 Anayasası’nın çevrenin korunmasında ekonomik araçları göz ardı edemediği, çevresel haklar üzerinde sürekli kalkınma baskısının olduğu, alınan karar ve uygulamalarda göze çarpmaktadır. Bu bağlamda çevre hakkı, yüksek mahkemelerin çeşitli hükümlerinde önemli bir referans noktası olarak kabul edilmiştir (Turgut, 2011, 51). Aşağıda Anayasa Mahkemesi ve Danıştay’ın aldıkları önemli kararlardan bazılarına, çevre hakkı özelinde değinilecektir.

2.1. Anayasa Mahkemesi Kararları ve Çevre Hakkı Yaklaşımı

Anayasa Mahkemesi’nin çevrenin korunmasına ilişkin kararları incelendiğinde, özellikle dikkat çeken nokta; Mahkeme’nin “çevre” kavramını ayrıntılı bir şekilde tanımlamamış olmasıdır. Bu durum alınan kararlarda tutarsızlığa yol açabilmektedir. Anayasa Mahkemesi, her bir kararında, incelenen konunun çevre kavramı çerçevesine dahil olup olmadığını ayrı ayrı belirlemektedir. Bu çerçevede Anayasa Mahkemesi; “madencilik faaliyetlerini, tabii güzellikleri, kentsel dönüşümü, av ve yaban hayvanları ile bunların tabii yaşam ortamlarını, imar planlarını, su, kıyıları ve sahil şeritlerini” çevre kavramı içinde değerlendirmektedir. Oysa “çevre”nin kapsamlı bir içerikle tanımlanması, çevre hakkının tam anlamıyla korunması açısından önemlidir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrenin temel bileşenlerini belirleyen bir tanımın oluşturulması faydalı olacaktır. Bunun yanı sıra, Anayasa’nın 56. maddesine dayanan ve somut olmadığı gerekçesiyle sorgulanan yükümlülüklerin, Anayasa Mahkemesi kararlarıyla da henüz somut bir şekilde belirlenmediği gözlemlenmektedir.

Bu duruma örnek teşkil eden Anayasa Mahkemesi, Esas No: 2009/31, Karar No: 2011/77 sayılı ve 12.05.2011 tarihli kararı incelendiğinde; çevrenin unsuru olan ormanların, çevre hakkı ile ilgisinin kurulmadığı göze çarpmaktadır. Bu karar ile Anayasa Mahkemesi, sadece Anayasa'nın 169. maddesi ile korunan hukuki menfaatin "çevre" olduğu görüşündedir. Ormanların korunması ve turizme açılmasıyla ilgili yasal düzenlemeler Anayasa'nın 56. maddesi kapsamında incelenmemiştir.

Anayasa Mahkemesi, çevreyi koruma hedefiyle sanayi işletmelerine yönelik getirilen kolaylaştırılmış yapı izni düzenlemesini geçersiz kılmıştır. Ancak, kamu kurumları tarafından gerçekleştirilecek veya yaptırılacak yapılar için belirlenen basitleştirilmiş izin prosedürünü, çoğunluk oyuyla Anayasa'ya aykırı bulmamıştır. Öngörülen ayrıcalık, Anayasa Mahkemesi'nin ilgili düzenlemeyi 56. maddeye uygun bulmaması durumunda, şehir planlamasının bozulmasına ve düzensiz şehirleşme sorunlarının artmasına neden olabilir.

Yukarıdaki karar örneklerinde de görüldüğü üzere, çevre hakkının sadece bir yönüyle ele alındığı, çevre tanımının sınırlı tutulduğu dikkat çekmektedir. Üzerinde durulan kararlarda önemli bir nokta da çevrenin korunması, geliştirilmesi ve kirliliğin önlenmesine yönelik yükümlülüklerin ayrıntılı bir şekilde nasıl yerine getirileceğinin belirtilmemesidir. Esas No. 1985/11 sayılı dava (3194 sayılı "İmar Kanunu"nun 8., 21., 22., 24., 25., 26., 27., 44., 46., 47., 48. maddeleri ile geçici 5. ve 7. maddelerinin Anayasanın bazı maddelerine uygunsuzluk gerekçesiyle iptal edilmesi talebi) bu noktada özel bir durum ihtiva etmektedir. Bu kararda, İmar Kanunu'nun çeşitli hükümlerine odaklanılarak, devletin ilgili yükümlülüklerini etkili bir şekilde yerine getirebilmesi için sürekli bir gözetim ve denetimin önemine vurgu yapılmış, bu bağlamda "yapı ruhsatı"nın sağlanmasının etkili bir yöntem olduğu ifade edilmiştir (Semiz, 2014, 43). Turgut (2011, 51-52); devletin çevre hakkı kapsamındaki sorumluluklarını belirginleştirmek adına bir davanın altını çizmektedir. Bu bağlamda, 2006 yılında Çevre Kanunu'nda değişiklikler yapan 5491 sayılı Kanunun belirli hükümlerinin geçersiz kılınması talebiyle açılan dava sürecinde, Anayasa Mahkemesi'nin, devletin, "çevresel etki değerlendirmesi" gerektiren işlerinin kapsamını daraltması, yasaların uygulanmasını yayımlanmamış yönetmeliklere bırakmaktan kaçınması ve çevre koruma konusunda belirsizlik oluşturmaması, ayrıca denetim yetkisi aktarılacak kurumların yasalarda açıkça tanımlanması gerektiğine dair kararlar, bu alanlarda netlik sağlama işlevine katkıda bulunmaktadır.

ÇED yapılması gerekmeyen arama faaliyetleri, doğal çeşitliliği ve doğanın durumunu bozabilecek, uzun vadeli sonuçlar doğurabilecek, bu yüzden çevreye zarar verebilecektir. Bu sebeple kural altındaki arama faaliyetlerine ÇED uygulanması, Devletin Anayasa'nın 56. maddesiyle üstlendiği çevreyi koruma görevinin bir parçasıdır. Kuralla, petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerinin çevresel etki değerlendirilmesi kapsamı dışında tutulması Anayasa'nın 56. maddesine aykırıdır

gerekçesiyle iptal edilmiştir (AYM, 15 Ocak 2009, E. 2006/99, K. 2009/9).

Anayasa Mahkemesi'nin çevre hakkıyla ilgili hükümlerinde, Anayasa'nın ilgili maddelerini bağımsız bir standart olarak bir arada uygulamadığı gözlemlenmektedir. Örneğin, ormanlar çevrenin bir parçası olmasına rağmen, bu ormanlara yönelik düzenlemelerin Anayasa'nın 169. maddesine uygunluğu bakımından incelenirken, beraberinde 56. maddeye uygunluğu denetlenmemektedir. Bu konuda benzer bir yaklaşım, Esas No: 1990/23 ve Karar No: 1991/29'a ait olan kararda da fark edilebilmektedir.

Kıyılarda konut ve sosyal tesislerin hiçbir koşula bağlı olmaksızın yapılmasına olanak sağladığı ve bu nedenle Anayasa'nın 43. maddesine ve Anayasa Mahkemesi kararlarının yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlayacağına ilişkin 153. maddesine aykırı bulunduğu ve iptali istemi,

ile ilgili kararda, sahil şeridinin genişliğiyle ilgili düzenlemeler, Anayasa'nın 43. maddesine uygunluğu açısından gözden geçirilmiş, ancak 56. maddeye dair yapılan denetim ise sınırlı bir kapsamda gerçekleştirilmiştir. Ormanların turizm amacıyla tahsisine dair düzenlemeler, Anayasa'nın 169. maddesine uygunluk açısından değerlendirilmiş ancak 56. maddeye uygunluk bakımından incelenmemiş birçok örnek mevcuttur. Kamu Arazisinin Turizm Yatırımlarına Tahsisi Hakkında Yönetmelik'in belirli maddelerinin iptali ve yürütülmesinin durdurulması talebiyle alınan kararlar, bu duruma örnek teşkil etmektedir (AYM, 07 Mayıs 2007, E. 2006/169, K. 2007/55; AYM, 10 Mart 2011, E. 2008/51, K. 2011/46). Bu davalar, Anayasa Mahkemesi'nin çevre hakkının korunmasına verdiği kapsayıcı olmayan öneme dair oldukça aydınlatıcı örnekler sunmaktadır. Aynı zamanda, Mahkeme'nin çevre hakkının uygulanmasında kilit öneme sahip "çevresel usuli haklar"a (bilgi edinme, katılma, başvuru hakkı) hiç yer vermediğini söylemek mümkündür. Bu durum, Mahkeme'nin ilgili hakları koruyan uluslararası hukuki metinlere yönelik değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak,

Anayasa Mahkemesi'nin çevre-kalkınma çelişkisi karşısında tercihini genellikle kalkınma lehine yaptığı, bu konuda istikrarlı bir tutum sergilememekle birlikte; kararlarını genellikle iktisadi faaliyetlerin kesintiye uğramaması yönünde almış olduğunu ifade etmek mümkündür (Semiz, 2014, 44).

Anayasa Mahkemesi, Yeşilirmak üzerinde inşa edilmekte olan Umutlu Hidroelektrik Santrali'ne (HES) ilişkin olarak vatandaşlar tarafından açılan davada sadece adil yargılama hakkının ihlaline karar vermiştir. Çevre hakkı ihlali konusuna hiç değinmemiştir (AYM, 10 Mart 2016, K. 2013/5974). Bu örnekle çevre hakkı ile ilgili yapılan bireysel başvuruların Anayasa Mahkemesi tarafından dikkate alınmadığı görülürken, çevrenin korunmasına dair de olumsuz örnek teşkil etmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin çevre hakkı ile ilgili verdiği kararlarda, çevre hakkının sosyal hak olarak kabul edilip edilmemesine ilişkin tartışmaları ele almamıştır. Esas No: 2011/110, Karar No: 2012/79 sayılı kararda; davacı kuruma yönelik olarak verilen idari yaptırım ve faaliyetin askıya alınması kararının iptali talebiyle açılan davada, Mahkeme'nin, söz konusu ifadenin Anayasa ihlali oluşturduğu kanaatine vararak iptal başvurusunda bulunduğu görülmektedir. Anayasa'nın 5. ve 56. maddelerinde ortaya konan görevlerin etkili bir şekilde yerine getirilmesi için somut tedbirlerin nasıl alınacağı varsa koyucunun takdirine bırakılmış olmasına rağmen, Ereğli Kömür Havzası'nda taşkömürü faaliyetlerinin kamu tarafından yürütülmesi sırasında Maden Kanunu'nun 7. maddesi hükümlerinden muaf tutulması uygulaması, Anayasa'nın hukukun üstünlüğü ilkesine aykırı olduğu gibi, aynı zamanda 5. ve 56. maddeleri ile de uyumsuzdur (AYM, 24 Mayıs 2012, E. 2011/110, K. 2012/79). Ayrıca, Yüksek Mahkeme tarafından çevre hakkının pozitif bir statü hakkı olduğuna ve devlete çeşitli ödevler yüklediğine dair vurgu yapılmıştır. Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname'nin belirli maddeleriyle ilgili yürütmenin durdurulması talebinde bulunan Anayasa Mahkemesi'nin 29.11.2012 tarihli kararında; Anayasa'nın 56. ve 63. maddelerine atıfta bulunulmuş ve ardından,

Bu hükümlere göre, çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirlenmesinin önlenmesine; tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasına yönelik her türlü tedbiri almak Devletin temel ödevlerindedir. Bu amaçla Devlet, çevrenin

ve kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için etkili bir maddi hukuk düzeni oluşturmak ve öngörülen maddi hukuku uygulamak üzere gereken teşkilatı kurmakla yükümlüdür

ifadesine yer verilmiştir (AYM, 29 Kasım 2012, E. 2011/106, K. 2012/192). 24.05.2012 tarihli bir kararda Yüksek Mahkeme, Anayasa'nın 56. maddesi uyarınca yükümlülüklerin gerçekleştirilme biçiminin yasama organının inisiyatifine bırakıldığını belirtmiştir (AYM, 24 Mayıs 2012, E. 2011/110, K. 2012/79). Bu bağlamda; Anayasa Mahkemesi, çevre hakkının etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için devletin olumlu eylemlerde bulunması ve somut önlemler alması gerektiğini belirtmiştir.

Anayasa Mahkemesi, ilgili kararında, devletin ekonomik ve sosyal sorumluluklarını yerine getirme sürecinde, 'yaşam hakkı'nı ihlal edecek herhangi bir kısıtlama getiremeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi Esas No: 2011/110 sayılı kararında, "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, getirilecek kuralın, ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir" görüşünü benimseyerek, Anayasa'nın 65. maddesine doğrudan atıfta bulunmasa da, çevre hakkının, ekonomik sorumluluklar ve üretim süreçlerinden ayrı tutularak öncelikli olarak ele alınması gerektiği konusunda bir karara varmıştır.

2013/65 sayılı kararda, termik santrallerin çevreye verdiği zararın önlenmesi için alınması gereken tedbirlerin yetersiz olduğu ve bu durumun Anayasa'nın 56. maddesine aykırı olduğu ifade edilmiştir. Bu karar, termik santrallerin çevreye verdiği zararın önlenmesi için daha etkin denetim ve sıkı yaptırım uygulanmasını teşvik eden bir niteliğe sahiptir (AYM, 22 Mayıs 2014, E. 2013/65, K. 2014/93). Benzer şekilde, Anayasa Mahkemesi; baz istasyonlarıyla ilgili 2006/129 sayılı kararda, konuyu imar planları ve belediyelerin ilgili yetkileri çerçevesinde incelemiş, ayrıca 56. maddeye aykırılık durumu saptamıştır (AYM, 1 Ekim 2009, E. 2013/65, K. 2009/19).

İncelenen karar örnekleri ışığında Türkiye'deki çevre davalarında gözlemlenen olumsuz örnekler (uluslararası anlaşmalar gereği yasama ve yargı denetiminden muaf olan nükleer santral, idari durdurma kararlarına uymayan maden şirketleri, Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu olmadan inşaatına başlanan hidroelektrik santraller, değişen

yönetmelik ve kamulaştırmalar) olduğu gibi olumlu sonuçlanan doğa dostu kararlar da bulunmaktadır.

Özetle, Anayasa Mahkemesi doğa lehine vermiş olduğu kararlarıyla siyasal iktidarın hareket alanını (bunu amaçlamamış olsa bile) kısıtlayabilmektedir. Çevre aleyhine verilmiş kararlarda ise ekonomik kalkınma kaygılarının ön planda tutulması en güçlü gerekçelerde başı çekmektedir. Alınan kararlarla doğanın hakları anayasal güvence altına alınmaya çalışılsa da bu güvencenin sağlanması için gösterilecek çabaların ve halkın desteğinin de büyük önemi bulunmaktadır.

Bu kararlar, çevre hakkının Anayasa'da güvence altına alınan diğer haklarla ilişkili olduğunu ve bu hakların korunması için çevrenin de korunması gerektiğini göstermiştir. Ayrıca, çevre hakkının sadece bireysel değil, toplumsal bir hak olduğu ve bu hakkın korunması için devletin ve yerel yönetimlerin sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu kararlar çevre hakkının uygulanmasına, Türkiye'de çevre bilincinin gelişmesine ve çevre sorunlarının çözümüne önemli bir katkı sunmaktadır.

2.2. Danıştay Kararları ve Çevre Hakkı Yaklaşımı

Çevre hakkıyla ilgili Danıştay kararları, çevrenin korunması ve geliştirilmesi için devletin ve vatandaşların sorumluluklarını belirleyen Anayasa'nın 56. maddesine dayanmaktadır. Danıştay, çevre hakkının ihlal edilmesi durumunda idari yargı yoluyla vatandaşların hak arama imkanını sağlayan kararlar almıştır.

Danıştay kararlarına yansıyan bazı idari işlemlerde, öne çıkan bir özellik olarak "kalkınma" hedefinin baskın olduğu gözlemlenmektedir. Gökova ve Aliğa bölgelerinde gerçekleştirilen termik santral yapımı örnekleri, geniş kitlelere ulaşan ve kamuoyunda geniş yankı bulan idari karar örnekleridir. Danıştay'ın, davaya konu olan bu işlemlere yönelik tutumu, uyguladığı temel prensipler bağlamında çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin, Gökova davasında (Danıştay 10. Dairesi, 24 Haziran 1986, E. 1984/2739, K. 1986/1451) Danıştay, Çevre Kanunu'ndaki çevrenin korunması ve iyileştirilmesi amacının, "ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumluluk" ölçüsünde sınırlanmasını katı bir tutumla yorumlayarak, iptal talebini reddetmiştir. Diğer bir örnek olarak Aliğa davasında ise (Danıştay 10. Dairesi, 28 Nisan 1992, E. 1990/2278, K. 1992/1672) Çevre Kanunu'nun daha önceki bir davadaki göz ardı edilmiş hükümlerine dayanarak, Danıştay, ilgili işlemi iptal etmiştir (Özdek, 1993, 173-175). Danıştay'ın

Gökova kararında, kamunun menfaati kavramının değerlendirilmesi bağlamında, idarenin takdir yetkisinden hareketle, doğayı göz ardı eden bir tutum sergilenmiştir. Bu bağlamda, takdir yetkisini mutlak ve sınırsız kabul etmiştir.

Aliğa kararında ise, çevre hakkının temel unsurları vurgulanmış ve alınan kararlar birlikte siyasal otoriteye, çevrenin korunması hususunda belirli sınırlar çizilmiştir. Davada, davacının milletvekili sıfatı yerine vatandaş sıfatına sahip olmasının, menfaat ilişkisinin tesis edilebilmesi açısından Anayasa'nın 56. maddesinin yeterli kabul edildiği gözlenmektedir. Benzer bir durumu temsil eden Bergama-Ovacık'taki siyanürlü altın işletmesi izni üzerine açılan iptal davasına dair Danıştay, iptal davasında, yaşam hakkı, çevre hakkı ve kamu yararı ilkelerine dayanarak, söz konusu işlemi iptal etmiş ve tutumunu çevresel değerlerden yana bir eğilim olarak belirlemiştir (Danıştay 8. Dairesi, 27 Haziran 2006, E. 2005/2927, K. 2006/1138). Danıştay, aynı temel gerekçeleri göz önünde bulundurarak, Eskişehir-Taymaz bölgesindeki siyanürle altın işletilmesine dair verilen izni hukuka aykırı bularak izni iptal etmiştir (Şahin, 2000: 218). İncelenen örnekler bağlamında, Danıştay'ın çevre hakkı ve çevre hukuku ilkelerine dair verdiği kararların çeşitliliği göz önüne alındığında, kurumun söz konusu ilkelere giderek daha fazla vurgu yaptığını ifade edebiliriz (Özdek, 1993: 175). Benzer biçimde, Danıştay, meskun bölgelerde baz istasyonlarının yerleşimiyle ilgili düzenlemelerde, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının önemini vurgulayarak, konuyu 56. maddeyle doğrudan ilişkilendirmiştir (Turgut, 2011, 54-55).

Öne çıkan bir diğer önemli örnek, yaklaşık on yıl süren Munzur Projesi davasıdır (Danıştay 10. Dairesi, 5 Temmuz 2005, E. 2002/2180, K. 2005/3958). Karar özeti; Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu'nun (ÇED Raporu) hazırlanmaksızın (muafiyet kapsamında bulunmadığından) ve proje alanının ulusal park sınırları içerisinde yer almasından dolayı, ilgili mevzuatın dikkate alınmaksızın baraj projesinin hayata geçirilemeyeceği hakkındadır.

Anayasa'nın 56. maddesi ile 2872 sayılı Kanun'un 1. ve 10. maddelerini, ayrıca Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği'nin geçici 4. maddesini göz önüne alarak; ÇED raporu hazırlanmamasının hukuka aykırı olduğu tespit edilmiş ve bu nedenle ilgili karar iptal edilmiştir. Danıştay, çevrenin korunmasıyla ilgili olarak, idarenin mutlak takdir yetkisine sahip olmadığını kabul etmiştir (Danıştay Dergisi, 2006, 300-308).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Artvin'in Kafkasör Yaylası Cerattepe Mevkii'nde planlanan madencilik faaliyetleri için verdiği olumlu "Çevresel Etki Değerlendirme" raporunun, çevre davası kapsamında yürütmesinin durdurulması ve iptaline ilişkin davada, Rize İdare Mahkemesi'nin bölgede madencilik yapılabilir olduğuna dair verdiği karar, Danıştay tarafından onaylanmıştır. Danıştay Cerattepe davasında çevre aleyhine bir tutum sergilemiştir (www.tema.org.tr, 10 Temmuz 2017).

Danıştay'ın çevre konulu kararlarında dikkat çeken bir diğer husus, "menfaat" konusunu dava ehliyeti çerçevesinde geniş yorumlamasıdır. Danıştay, sıklıkla, yerel halkın dava açma hakkına yönelik itirazları geri çevirmekte ve ayrıca, davaya katılan kişilerin, faaliyetin gerçekleştiği bölgede ikamet etmemelerine rağmen dava açma hakkına ilişkin olumlu bir yaklaşım benimsemektedir. Danıştay, "Toplumun doğrudan çıkarlarını ilgilendiren alanlarda, örneğin çevrenin korunması veya tarihi ve kültürel mirasın korunması gibi konularda, dava açma yetkisinin dikkatlice değerlendirilmesi gerektiğini" belirtmektedir (Turgut, 2011, 56). Zafer Park davası menfaat ilişkisinin geniş yorumlandığı ve uygulanmadığı durumlarda yürütmeyi durdurma kararlarının kötüye kullanıldığı yönünde örnek teşkil eden davalardan biridir (Danıştay 6. Dairesi, Esas No: 1986/1323, Karar No: 1986/1135, Karar Tarihi: 16.12.1986). Çevrenin korunmasının, sadece Devlet için değil aynı zamanda vatandaşlar için de bir sorumluluk olarak ifade edildiği diğer bir örnek Danıştay 6. Dairesinin 27.04.2021 tarihli kararıdır (Danıştay 6. Dairesi, 27 Nisan 2021, E. 2019/20224, K. 2021/6204). Nevşehir İli, Uçhisar Beldesi, ... Mahallesi'nde bulunan, ... pafta üzerindeki... ve ... sayılı parsellerde başlatılan inşaat ruhsatıyla ilgili olarak yapılan başvuruda, otelin inşaatının hukuka aykırı olduğu iddiasıyla mühürlenerek durdurulması ve alanın eski durumuna getirilmesi talep edilmiş olup, bu talebin reddine dair Uçhisar Belediye Başkanlığı'nın... tarihli, ... sayılı işlemine karşı iptal davası açılmıştır. Danıştay, ilk derece idare mahkemesinin davacının beldede ikamet etmesinin, dava açma ehliyetini ihlal etmediği yönündeki kararını bozmuştur. Bozma kararında, Anayasa'nın 56. maddesinde, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının "herkes" olarak belirtildiği ve bu hakkın kullanımında gerçek ve tüzel varlık ayrımı yapılmadığı; ayrıca çevrenin korunmasının sadece Devlet için değil, aynı zamanda yurttaşlar için de bir ödev olarak belirlendiği ifade edilmiştir. Anayasada, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı herkes için, gerçek ve tüzel varlık ayrımı gözetilmeksizin tanınmış olup, bu husus Çevre Kanunu'nda da vurgulanmış ve meslek

kuruluşlarının da “herkes” kavramı içerisinde yer aldığı açıkça ifade edilmiştir. Anayasanın 56. maddesindeki çevre kavramına atıfta bulunularak, davacının çevre duyarlılığına vurgu yapılmış ve bu durum esasa ilişkin yargısal incelemenin yapılmasını mümkün kılmıştır.

Danıştay kararları bağlamında öne çıkan bir diğer önemli konu, "kirleten öder" ilkesidir. Bu kapsamda dikkat çeken bir nokta, kirletenlerin, idari müeyyideler ve çeşitli idari yükümlülüklerle nedeniyle bir dizi iptal davası açma eğiliminde olmalarıdır. Bu davalarla ilgili olarak, Danıştay'ın genel yaklaşımı taleplerin reddedilmesi yönündedir, bu durum dikkate değer ölçüde olumlu bir yaklaşımdır. Ancak, Mahkeme, kararlarında alışlagelmiş bir üslup sahiplenmekte, çevresel konulara özgü tespitlerde bulunmamaktadır. Ancak, bu müeyyideler, "kirleten öder" ilkesinin temel amacına uygun bir biçimde oluşturulmuş olup; Anayasa'nın 56. maddesi ve Çevre Kanunu'nun 3. maddesi aracılığıyla bireyler üzerine yüklenen sorumlulukları ve aslında bu ilkenin onayladığı yükümlülükleri ifade etmektedir. Bu bağlamda, belirli dava örnekleri üzerinden bu konuların incelenmesi, çevre hukuku ilkelerinin etkin bir şekilde hayata geçirilmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır (Turgut, 2011, 59).

Hafriyat dökümü, kimyasal atıklar, deniz, gürültü, hava kirliliği, akarsu ve sulama kanallarına atık boşaltma gibi dava konuları incelendiğinde ise Danıştay'ın çevrenin kirletilmesinin önlenmesi yönünde tutum sergilediği gözlenmiştir.

Zeytinlikleri madencilığe açan yönetmelik değişikliğine karşı açılan davada, Danıştay 8. Dairesi'nin çevre hakkı davalarında bir araya gelmiş çok sayıda davacının topluca dava açmasını sınırlayan kararı, mahkemeye erişim hakkının ihlali olarak değerlendirilerek Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu (DİDDK) tarafından iptal edilmiştir.

Bu hüküm, çevre, doğa ve insan hakları gibi toplumun doğrudan çıkarını ilgilendiren meselelerde, vatandaşların, meslek birliklerinin, derneklerin ve sivil toplum örgütlerinin ortak bir toplumsal yarar için iş birliği yapma ve kolektif olarak dava açma yeteneğini güçlendiren bir hükümdür (DİDDK, 8 Mayıs 2023, E. 2022/3772, K. 2023/950). 2022/3772 Esas sayılı DİDDK kararı, benzer nitelikli uyuşmazlıklar açısından emsal teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir.

Termik santrallerin çevreye verdiği zararın önlenmesi için açılan davada, alınması gereken tedbirlerin yetersiz olduğu ve Anayasa'nın 56. maddesine aykırı olduğu

belirtilmiştir. Mahkeme, termik santrallerin faaliyetlerinin devam etmesinin çevreye geri dönülemez zararlara neden olabileceğini vurgulayarak, daha etkili denetim ve yaptırımların uygulanması, ÇED raporunda termik santral projesinin entegre bir proje olarak tasarlanması gerekliliği hususunda önemli bir karar verilmiştir (Danıştay 14. Dairesi, 15 Ekim 2015, E. 2014/10399, K. 2015/7564).

Sonuç olarak, küresel ısınma ve sonuçları, gezegenimizdeki tüm canlıların yaşam kalitesini düşürmektedir. Hava, su ve toprak kirliliği, biyoçeşitlilik azalması gibi çevre sorunları artık sadece yerel değil, küresel bir tehlike haline gelmiştir. Bu durumda, Danıştay kararlarında vurguladığı gibi, çevre mevzuatına uygun bir yönetmelik hazırlanmalıdır. Bu yönetmelik, yatırımcıların ve vatandaşların çevre haklarını gözetken, Çevre Kanunu kapsamında idarenin izleyeceği kural ve ilkeleri belirleyen ve bunların uygulanmasını sağlayan bir rehber olmalıdır.

Danıştay, çevre duyarlılığından yoksun alınan kararlar önünde önemli bir engeldir. Gökova, Aliğa, Zafer Park, Bergama-Ovacık, Eskişehir-Taymaz kararları bu bağlamda önemli örneklerdir. Danıştay kararlarından hareketle; idari otoritelerin çevre mevzuatına bütünüyle hakim olamadığı ancak çevre-ekonomik yarar ikileminde çevrenin korunması ve ekonomik yarar arasında denge kurma çabası içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Çevresel problemler, bugünün yanı sıra gelecek nesillerin sağlığını ve varlığını da tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle çevre hakkını korumak hayati derecede önemlidir. Bu nedenle, çevre hakkı, bir insan hakkı olarak, Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkede anayasal bir hak olarak koruma altına alınmıştır. 1982 Anayasası'ndan sonraki dönemde, Türkiye'de çevre hakkını korumak ve ihlalini önlemek amacıyla bir dizi düzenleme gerçekleştirilmiştir.

Yüksek Mahkemelerin kararlarından yola çıkarak; çevre hakkının yasalarda tanımlanmış olması önemlidir ancak, bu hakkın ne ölçüde korunduğu daha büyük bir öneme sahiptir. Bazı kararlarda çevre hakkının yeterince önemsenmediği, bu hakkın temel bir kavram olarak ele alınmadığı, uygulamada önemli olan usuli haklara yeterince dikkat edilmediği ve çevre ile kalkınma arasındaki denge sorununda bazen kalkınmanın önceliklendirildiği gözlemlenmektedir. Ülkemizde bu konuda zaaf lar görülmektedir. Yasal zamanaşımı

süreleri, idarenin takdir yetkisi ve göz ardı etme durumları da bu hak ihlallerine neden olabilmektedir. Bu durumun başlıca nedeni de Türkiye'nin ekonomik gelişme-çevrenin ihtiyaçları ikileminde, zaman zaman birini diğerine feda etmek zorunda kalışıdır. Şüphesiz bu durum, toplumsal farkındalık düzeyiyle yakından ilişkilidir.

Özellikle günümüzde kültür hazinelerini görmezden gelebilen inşaat firmaları, ekosisteme zarar veren hidroelektrik santraller, çıkar gruplarının hakim olduğu kentsel rant alanları, doğayı tahrip eden madencilik yatırımları, ucuz kömürle çalışan termik santraller, kıyıları tahrip eden turizm yatırımları, olası tehlikeleri olan nükleer güç santralleri, çevrenin feda edilebileceğinin örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik gelişme ve kalkınma, şüphesiz ki insanlar için özgürleştirici bir rol oynar. Ancak, bu fonksiyon, günümüz insanının temiz bir çevrede yaşama hakkını ihlal etmeden, çevresel sürdürülebilirliği koruma ve gelecek kuşakların haklarını gözetme amacını taşıyan bir ekonomik gelişme ve kalkınma anlayışı içinde icra edilmelidir.

Çevre hakkının etkin bir şekilde uygulanabilmesi, bilgilere erişimle birlikte çevresel kararlara katılımın artırılmasıyla mümkündür. Uyuşmazlık durumlarında ise, hukuka uygunluğun denetimi, yargı ve idari birimler tarafından gerçekleştirilerek çözüme kavuşturulabilir.

Uluslararası düzeyde çevre hakkı ve vatandaşların çevre konularındaki kararlara katılım yetkisi, Aarhus Sözleşmesi olarak bilinen "Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Alma Süreçlerine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi" ile güvence altına alınmıştır. Ülkemizin bu sözleşmeyi imzalamamış olması, çevre ihlallerine ve karar verme süreçlerinde yerel halkın göz ardı edilmesine imkan tanımaktadır.

Çevre hakkı kavramı ve çevrenin korunması, demokratik katılım bağlamında önemli bir meseledir. Bilinç seviyesinin yükseltilmesi ve çevresel usuli hakların güçlendirilmesi, toplumun ve bireylerin çevreleri üzerinde etkin bir şekilde karar alma yetilerini artırarak, bu hakların uygulanmasında olumlu sonuçlar doğuracaktır. Uygun yasal düzenleme, sözleşme ve uygulamaların bireylerin bilinçlendirilmesiyle başarı sağlayacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

Çevrenin etkili bir şekilde korunmasının önemli bir yolu, onu hukuksal metinlerin odak noktası haline getirmektir. Ancak hızla kirlenmeye devam eden çevrenin etkin korunması için, çevre hakkının yasal veya anayasal düzeyde soyut bir kapsamda ele alınması tek

başına yeterli değildir. Çevresel verilere erişim hakkının etkin bir biçimde hayata geçirilmesine, yasal düzenlemelerin içselleştirilerek güvence altına alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır.²

Çevre hakkının korunmasında, hukuki ve idari mekanizmaların etkin bir şekilde işletilmesi, çevresel bilincin artırılması ve kamuoyu farkındalığının yükseltilmesi büyük önem taşımaktadır. Bilinçli bireyler ve topluluklar, çevreye yönelik tehditleri daha iyi kavrayarak, bu hakların korunması ve geliştirilmesi yönünde daha etkin adımlar atabilirler. Bu doğrultuda, çevresel eğitim programlarının yaygınlaştırılması, çevresel bilgilerin şeffaf bir şekilde paylaşılması ve vatandaşların karar alma süreçlerine daha aktif katılımının sağlanması gerekmektedir.

Sonuç olarak, çevre hakkının korunması ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, yalnızca yasal düzenlemelerle değil, toplumsal bilinç ve katılımın artırılması ile mümkündür. Gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak için çevre hakkının korunması yönünde atılacak her adım, hem bugünün hem de geleceğin sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşam sürmesi için gereklidir.

² Ocak 2019'dan bu yana yürürlükte olan düzenlemeler (plastik alışveriş poşetlerinin ücretlendirilmesi, egzoz gazı emisyon ölçümü zorunluğuna uymayanlara yönelik cezaların artırılması ve yeni imar planlarında bisiklet yollarının zorunlu hale getirilmesi vb.) çevrenin korunması adına olumlu adımlar olarak nitelendirilebilir.

Kaynakça

- Abdulahkimoğulları, Emine vd. “Küresel, Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/2 (2011), 61-88.
- AYM, Anayasa Mahkemesi. Resmi Gazete, Sayı 19435. E. 1985/11, K.1986/29 (18 Nisan 1987). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19435.pdf>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. Resmi Gazete, Sayı 21120. E. 1990/23, K.1991/29 (23 Ocak 1992). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21120.pdf>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. Resmi Gazete, Sayı 26710. E. 2006/169, K. 2007/55 (24 Kasım 2007). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/11/20071124-5.htm>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. Resmi Gazete, Sayı 27934. E. 2008/51, K. 2011/46 (14 Mayıs 2011). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/05/20110514-12.htm>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. Resmi Gazete, Sayı 28003. E. 2009/31, K. 2011/77 (23 Temmuz 2014). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110723-17.htm>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. Resmi Gazete, Sayı 28360. E. 2011/110, K. 2012/79 (21 Temmuz 2012). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120721-33..htm>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. Resmi Gazete, Sayı 28606 (Mükerrer). E. 2011/106, K. 2012/192 (02 Nisan 2013). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130402M1-3.htm>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. Resmi Gazete, Sayı 29703. K. 2013/5974 (05 Mayıs 2016). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160505-17.pdf>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. Resmi Gazete, Sayı: 27375. E. 2013/65, K. 2009/19 (13 Ekim 2009). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091013-26.htm>
- Cullet, Philippe. “Definition Of An Environmental Right in A Human Rights Context”. *Netherlands Quarterly of Human Rights* 13 (2005), 25-40.
- Danıştay, Danıştay 10. Dairesi. E. 1984/2739, K. 1986/1451 (24.06.1986). <https://www.kararara.com/danistay/dnsty17/dnstyk16726.html>

- Danıştay, Danıştay 10. Dairesi. E. 1990/2278, K. 1992/1672 (28.04.1992).
<http://www.hukukturk.com/Sonuc.aspx?q=%C3%87ek+kaybi&KararTuru=2501&p=2>
- Danıştay, Danıştay 10. Dairesi. E. 2002/2180, K. 2005/3958 (05.07.2005).
<https://www.kararara.com/danistay/10d/danistay7472.html>
- Danıştay, Danıştay 14. Dairesi. E. 2014/10399, K. 2015/7564 (15.10.2015).
<https://ekolojikolektifi.org/wp-content/uploads/2017/11/hema-termik-santrali-degerlendirmesi.pdf>
- Danıştay, Danıştay 6. Dairesi. E. 1986/1323, K. 1986/1135 (16.12.1986).
<https://www.kararara.com/danistay/dnsty17/dnstyk16726.html>
- Danıştay, Danıştay 8. Dairesi. E. 2005/2927, K. 2006/1138 (27.06.2006).
<http://www.izmirbarosu.org.tr/Upload/files/Sayfalar/komisyonlar/yargi-kararlari/5.pdf>
- Danıştay. “Onuncu Daire Kararları, Düzenleyici-Genel İşlemler”. *Danıştay Dergisi* 111 (2006), 300-308. Erişim 30 Ekim 2023.
https://www.danistay.gov.tr/upload/yayinlar/12_03_2014_104042.pdf
- DİDDK, Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu. E. 2022/3772, K. 2023/950 (08.05.2023).
https://altiparmakhukuk.org/public/back_end/filemanager/uploads/D%C4%B0DDK_Temyiz_Karar.pdf
- Duru, Bahattin (çev.). “Stockholm’den Rio’ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı?” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 52 (1997), 613-632.
- Duymaz, Emine. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 47 (2012), 121-160.
- Güldoğan, Emine. “Türkiye’de Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler: Uluslararası Düzlemde Bir Kıyaslama ve Öneriler”. *Yerel Siyaset* 35 (2008), 55-62. Erişim 05 Ekim 2023.
<http://www.yerelsiyaset.com/pdf/kasim2008/12.pdf>

- Güneş, Ayşe Meryem. "Çevre Hakkının Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği Üzerine". *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 16 (2014), 80-103.
- Gürseller, İsmail G. "İnsan Hakları, Çevre, Anayasa". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 75 (2008), 199-208.
- Işık, Vedat - Olgun, Hülya. "Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2017), 33-52.
- Kaboğlu, Ö. İbrahim. "Dayanışma Haklarının Hukuksal Değeri (Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı?)". *Amme İdaresi Dergisi* 13 (1991), 39-45.
- Kaboğlu, Ö. İbrahim. *Özgürlükler Hukuku*. 6. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Lewis, Bridget. "Environmental Rights or A Right to the Environment? Exploring the Nexus Between Human Rights and Environmental Protection". *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law* 8/1 (2012), 36-47.
- May, James R. "Constitutional Directions in Procedural Environmental Rights". *Journal of Environmental Law and Litigation* 28/ 1 (2013), 27-58.
- Özdek, Yasemin. *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1993.
- Semiz, Yasemin. "Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi". *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/2 (2014), 9-44.
- Sommer, Beril. "Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması". *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 2 (2019), 169-188.
- Şahin, Yılmaz. "Uluslararası Ticari Tahkimle İlgili Anayasa Değişikliğinin Çevresel Boyutu Üzerine". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2000), 215-230.
- Şirin, Tolga. "Gelecek Kuşaklardan Doğanın Haklarına: Bolivya ve Ekvador Anayasaları". *Türkiye Barolar Birliği: II. Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı* (2014), 53-71.
- T.C. 1982 Anayasası. (Madde 35, 40, 43, 44, 45, 49, 56, 57, 63, 65, 153, 168, 169). 1982. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> Erişim 10 Aralık 2023.

TEMA Vakfı. “Danıştay’ın Cerattepe Kararı Üzüntü Verici”. Erişim 03 Kasım 2023.
http://www.tema.org.tr/web_149662_1/entitiefocus.aspx?primary_id=1864&target=categorial1&type=2&detail=single .

Topçuğlu, Mustafa. “Çevre Hakkı ve Yargı”. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 1998.

Turgut, Necmi. “Çevre Hakkı - Kuramsal ve Ampirik Çerçeve, İlgili Temel Kavram ve İlkeler: Yargının Rolü”. Danıştay ve İdari Yargı Günü 142. Yıl Sempozyumu, No: 81, 13-64. Ankara: Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları, 2011.